

RANKO RADOVIĆ: PROFESOR, URBANIST, ARHITEKT I TEORETIČAR ARHITEKTURE

Ljiljana Blagojević

In this text which was read on the evening dedicated to Ranko Radović in Danilovgrad on 6 October 2011, the author who is a professor at the faculty of architecture in Belgrade makes a portrait of her teacher and colleague as an excellent connoisseur of modern architecture who had shared with students his ideas, fascinations, dilemmas and the passion for architecture and urban planning. She considers his legacy as a right to critical opinion.

Kao uvod ovog priloga o Ranku Radoviću, postavim jednu osnovnu skicu kroz tek nekoliko crta izvedenih iz sopstvenog iskustva njegovog studenta, crta kojom ću proširiti reči navedene u naslovu. Prva reč, *profesor*, dakle, čini mi se da je osnovna crta, a uz to, rekla bih, *nesebičan profesor*, jeste ona karakteristika koju želim da stavim u prvi plan. Pored izvanrednog poznavanja istorije i teorije novog veka, moderne i savremene arhitekture koju je sistematično izlagao na svojim predavanjima, i koje je u svakom smislu bilo jedinstveno u jugoslovenskom kulturnom prostoru druge polovine dvadesetog veka, Ranko Radović je bio profesor koji je sa studentima nesebično delio svoje ideje, interpretacije, fascinacije, dileme, sumnje i strasti za arhitekturu i urbanizam, i čitanje i mišljenje o arhitekturi.

I kada je *ex-cathedra* govorio punom amfiteatru, njegova predavanja uključivala su svakog pojedinačno u svojevrstan dijalog, ako ne sa predavačem samim, onda, sasvim sigurno, sa njegovim idejama i stavovima i, naročito, sa literaturom čijim stranicama je svako predavanje direktno vodilo. Poseban autorski pečat posvećenosti predavačkoj misiji nosila je njegova vizuelna dokumenacija, kojom je kroz projekcije otkrivao najfinija zapažanja zasnovana na poznavanju i neposrednom iskustvu svetske arhitekture. Uvek otvoren za dijalog i usredsređen na pitanja i dileme svojih studenata, široke ruke davao je one najdragocnije upute, individualno skrojene prema svakoj ličnosti i svakom pitanju. Uz to, ova je velikodušnost bila laka za podneti; u njoj je uvek bilo duhovitosti, nikada patosa, i nikada zadržke.

Ali, ono što vidim kao najvažniju crtu portreta Ranka Radovića jeste *teorijska* linija njegovog rada. Upravo ta linija, rekla bih, ostaje i dalje živa i otvorena, kao najvredniji legat sredinama u kojima je radio, njegovo zaveštanje prava na kritičko mišljenje, a koje je ostavio na teret intelektualnih naslednika. Ako prihvatimo da se teorija arhitekture može definisati kao niz principa i koncepata koji čine sam osnov arhitekture – od fundamentalnih teorija klasičnih proporcija do teorija o društvenoj ili kulturnoj ulozi arhitekture – ulogu Ranka Radovića možemo videti u artikulaciji jedne emancipatorske teorijske pozicije. U artikulisanju svoje kritičke i teorijske pozicije, Radović je nastao i razvio nekoliko značajnih kritičkih linija svojih prethodnika, naročito profesora Nikole Dobrovića, Olivera Minića, Milorada Pantovića i Bogdana Bogdanovića, ali i postavio sasvim nove pravce razvoja kritičke misli u arhitekturi.¹ Pokušaću, stoga, da u ovom predavanju, kroz tek nekoliko primera otvorim

¹ Nikola Dobrović (1897-1967), Milorad Pantović (1910-1986), Oliver Minić (1915-1979), Bogdan Bogdanović (1922-2010) i Ranko Radović (1935-2005).

temu istraživanja njegovog rada na uspostavljanju značaja društvene uloge arhitekture i stvaranju linije kritičke teorijske pozicije u arhitektonskom diskursu, kao i da uspostavim neke osnovne relacije i intelektualne veze njegovog rada sa prethodnim i budućim generacijama.

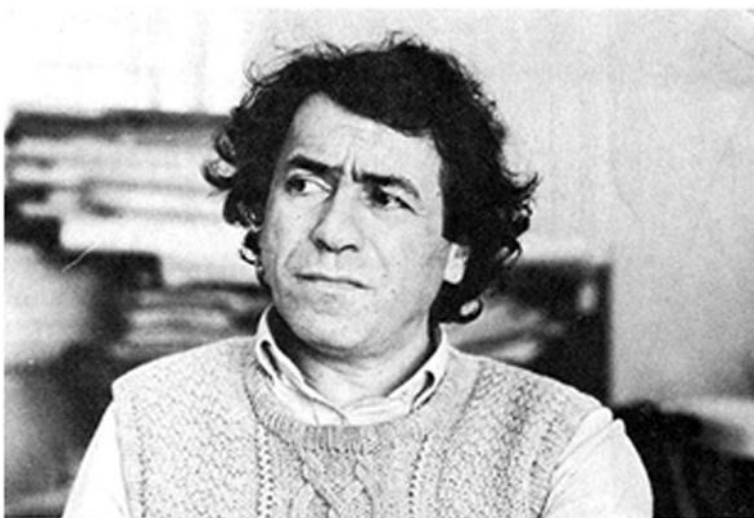
*Preseci, granice i raskršća savremene arhitekture
u teorijskom diskursu Ranka Radovića*

Ranko Radović je bio jedan od ključnih učesnika u artikulaciji novog arhitektonskog diskursa koji je otvarao prostor za nove i eksperimentalne estetske prakse 1960tih i 1970tih i, naročito, postmodernizam osamdesetih godina dvadesetog veka. Ovaj diskurs nastaje kroz jedan višegeneracijski, heterogen, dug i diskontinuiran proces kritike formalizma i dogmatizma, i prakse otklona od kanona visokog modernizma, odnosno socijalističkog estetizma, koji su u posleratnom periodu pokrenuli Dobrović, Minić, Pantović i Bogdanović (Blagojević, 2011). Radović se u ovaj proces uključuje već kao student i mlad arhitekt, prvo kroz aktivizam u okviru Kluba mladih arhitekata, a potom, već od 1966. godine, kroz pedagoški i teorijski rad, kao i kroz svoju arhitektonsku praksu. Istražujući avangardnu i eksperimentalnu arhitekturu, ulogu tehnologije i materijala u savremenoj arhitekturi, utopijske prostorne modele, pitanja kontinuiteta i evolucije u savremenoj arhitekturi i, paralelno, radeći arhitektonske projekte i objavljujući eseje o urbanitetu, urbanoj kulturi i arhitekturi, Radović je formulisao svoje stavove o arhitekturi i njenoj društvenoj i kulturnoj ulozi i postavio nove granice u promišljanju arhitektonskog stvaralaštva.

Diplomirao je 1962. godine na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde je i magistrirao 1971. godine kod profesora Olivera Minića. Izabran je za asistenta na Katedri za urbanizam 1966. godine, a od 1970. godine na beogradskom

fakultetu, kako sam piše u svojoj biografiji, „sa posebnom pažnjom prihvata rad na predmetu Savremena arhitektura, koji je od 1952. godine uveo u školski program Nikola Dobrović i sa željom da koliko je to moguće održi korak i nivo predavane materije postignut izuzetnim ugledom i značajem arhitekta Dobrovića za obrazovanje arhitekata u našoj sredini.” (Radović, 1979: 124) U najboljem duhu otvorenosti i inspirisanog kritičkog i raspravnog pristupa materiji, Radović je konstruisao jedan veoma poseban, složeni verbalni, odnosno narativni diskurs savremene arhitekture, kroz koji je sistematično konstruisao i sebe kao subjekta, kao i svetove o kojima je govorio i u koje je posvećeno uvodio svoje studente i slušaoce. Kada je u svom značajnom tekstu o Nikoli Dobroviću pisao o uticaju koji je ovaj imao na generacije studenata među kojima je i sam bio, Radović je napisao jednu rečenicu koja mnogo govori i o njegovom sopstvenom radu sa studentima. Napisao je, naime, da „(n)ije lako steći poverenje u obrazovnom procesu, ali ga nije lako ni dati.” (Radović, 1979: 20). Iz ovakvog razumevanja Dobrovića profesora, prirodno je proizašlo ono duboko poverenje – stečeno i dato – koje je generacijama uspostavljano kroz profesuru Ranka Radovića.

Sa profesorom Oliverom Minićem je, pored saradnje u nastavi urbanizma, godinama saradivao u pionirskom radu na uređivanju beogradskog arhitektonskog časopisa *Arhitektura urbanizam*, koji će i sam kao glavni urednik voditi početkom 1980tih, naime, od br. 88-89 (1982) do br. 96 (1984). Rad u ovoj, po mnogo čemu jedinstvenoj arhitektonskoj publikaciji koja je obeležila epohu 1960-1990, predstavlja jedan od važnih formativnih uticaja na Ranka Radovića. U ovom časopisu objavio je neke od svojih najznačajnijih tekstova iz kojih bih izdvojila tekst „Revolucionarna arhitektura revolucionarne Rusije”, koji je, 1966. godine kada je objavljen, zaista, u svetskim okvirima, bio jedan od pionirskih tekstova kojim je reaktuelizovan avangardni

Ranko Radović

pravac sovjetskog konstruktivizma. U konstruktivističkom eksperimentu Radović je još tada prepoznao ono što će biti jedna od važnih uporišta njegovog teorijskog razmatranja savremene arhitekture, naime, kako sam piše trideset godina kasnije: „Post-moderna, Kasno-moderna ili Transmoderna (...) i svaka druga arhitektura danas duguje i postoji na jeziku i duhu, oblicima i elementima avangarde dvadesetih.” (Radović [1989b]: [xi]).

Iste godine, 1966, u časopisu *Arhitektura urbanizam* predstavljen je i Radovićev projekt za Memorijalnu kuću na Tjentištu, posvećenu bici na Sutjesci. Zbog svog veoma specifičnog arhitektonskog karaktera koji je u posebnom sinergičkom sadejstvu sa freskama Krsta Hegedušića u enterijeru, memorijalna kuća na Tjentištu predstavlja jedan od najsloženijih memorijala posvećenih Drugom svetskom ratu na području bivše Jugoslavije, čija kritička tumačenja tek predstoje (Cf. Vesić, 2003). Koncipirana kroz svesno preispitivanje modernističke paradigme u odnosu na prirodno okruženje i kulturno-istorijski kontekst, kuću karakteriše

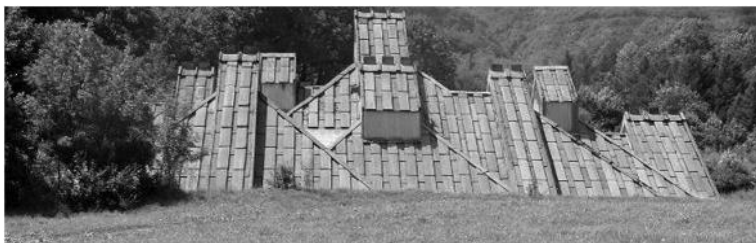
betonska konstrukcija prizmatičnih formi četvorovodnih krova, koja je moderna u konstrukciji, kompoziciji i formi. Istovremeno, to je jedna višestruko kodirana arhitektura, od svedenosti u duhu japanske estetike i privilegovanja taktilnog kvaliteta betona, do reference na vernakularnu arhitekturu brvnara iz regiona i modernog transponovanja regionalne tradicije u duhu finske arhitektonske paradigme, ali i prisutne reference na epohu prosvetiteljstva i Marc-Antoine Laugierovog koncepta primitivne kolibe. Radović svesno konstruiše ovu složenost već u ovom svom prvom realizovanom delu, na samom početku karijere. Kao mlad, tridesetjednogodišnji arhitekt, on u tekstu o projektu memorijalne kuće, postavlja jedan duboko promišljen, univerzalni stav o arhitekturi:

... nije ovde moglo biti reči o folklorističkom formalizmu ... (a)li se po mom dubokom uverenju nije mogao mimoići onaj autentični duh podneblja, inspiracija etičkim i materijalnim suštastvima sveta surovosti i čistote. „Nacionalno“ [ili, ono što bismo danas nazvali regionalno, prim. Lj. B.] izgledalo mi je univerzalno. ... Japanska i finska škola time su čini mi se afirmisale sebe: poimanjem svojih univerzalnih, večitih neimarskih kodeksa, poimanjem sopstvenog duha i duha u sopstvenoj formi. (Radović, citiran u: O. M. N. 1966: 12)

U vreme kada je radio na projektu Memorijalne kuće, Ranko Radović je napisao jedan tekst povodom nagrade »Borbe« za arhitekturu, koji takođe možemo protumačiti i kao njegov tadašnji arhitektonski credo:

Objekat je iznad svega plastična vizija. Gradi se u betonu, kamenu, vezuje se za prostor, datu tradiciju. Gotovo bi se reklo da je to arhitektura sećanja. Izraz te arhitekture je samosvojan, ona izmiče mogućim shematskim klasifikacijama i pleni svojom autentičnom naivnošću u kojoj su osećanje i intencija ispred razloga i čvrste duhovne strukture, koja modernu arhitekturu sve više prati i podstiče. (Radović, 1969: 11)

U nastavku on navodi da je najtipičniji primer takve arhitekture objekt hotela „Podgorica“ u Podgorici arhitekta Svetlane Kane Radević iz 1967. godine, a mogli bismo dodati da je to i Memorijalna kuća na Tjentištu. Radović svoj komentar zaključuje sledećim rečenicama: „Prava sinteza ovih pristupa čini se da tek predstoji. To je i iskra novih istraživanja. Pa čak možda – hrabro ćemo tvrditi – i jednog mogućeg jugoslovenskog izraza u arhitekturi.“ (Ibid.) Memorijalnu kuću na Tjentištu, stoga, vidim i kao arhitektonski iskaz ovakvog stava, u kojem je u punom smislu ostvarena težnja njenog projektanta ka jedinstvenoj sintezi savremenog/modernog, regionalnog i kulturnog u njenom izrazu.

Ranko Radović, Spomen kuća na Tjentištu, 1971.

Još jedna značajna, a mogla bih reći i središnja teorijska postavka Ranka Radovića datira iz teksta objavljenog 1970. godine u časopisu *Arhitektura urbanizam*. Radi se, naravno, o njegovom stavu o ključnoj ulozi eksperimenta i istraživanja u arhitekturi, kako sam objašnjava: „U ovim sedamdesetim godinama promene sveta izazivaju tako sudbinske transformacije prostornih sistema i načina prostornog mišljenja da su istraživanja i eksperimenti postali uslov za opstanak arhitekture“. (Radović, 1970: 25) U ovom kontekstu, postavila bih relaciju ovakvog njegovog pisanja sa specifičnim duhom i idejama i teorijom avangarde i modernog pokreta, koje u beogradskoj sredini još od sredine 1930tih godina, najjasnije i najbeskompromisnije artikulisao Milorad Pantović, značajni moderni arhitekt

prethodne generacije, Le Korbizjeov saradnik iz herojskih dana modernizma, i profesor beogradskog fakulteta. U osvit po mnogo čemu prelomne 1968. godine, u anketi o posleratnom razvoju arhitekture Jugoslavije, a koju je za časopis *Arhitektura urbanizam* uredio upravo Ranko Radović, Pantović paralelno postavlja s jedne strane, uticaj velikih promena – nauke, elektronike, automatizacije i kibernetike – i tehničkog napretka na arhitekturu, a sa druge strane, odlučujući značaj kritike i teorije arhitekture u tom kontekstu, pre svega kao mesta otpora pozitivizmu, formalizmu, odnosno dogmatizmu. Radović je, čini se, bio jedan od retkih koji je umeo da čuje Pantovića i da teorijski artikuliše suštinski duh eksperimenta i vizionarstva u arhitekturi i to ne kao stalno traženje novog po svaku cenu, već kao kreativno istraživanje uz shvatanje *socijalne neophodnosti* arhitekture i puno uvažavanje njene praktične i društvene uloge.

Konačno, još jedna linija kritičkog mišljenja i delovanja sa kojom je bio u stalnom dijalogu, jeste ona koja se bavila pitanjima urbane kulture i urbaniteta i sa njima povezana linija organskog urbanizma, koju još sredinom 1950tih formulisao arhitekt Bogdan Bogdanović (Cf. Blagojević, 2007: 198-202). Bogdana će Radović upoznati još kao student 1960. godine, saradujući sa njim na projektima memorijala u Jasenovcu, Kraljevu i Leskovcu. Bogdanovićeve kritika monotonosti socijalističkih stambenih kolonija, zalaganje za raznovrsnost i simboličku, emocionalnu i romantičnu funkciju arhitekture, kao i njegov koncept „malog urbanizma”, naći će refleksiju i nadgradnju u Radovićevim „malim esejima” koje je 1960tih i 1970tih objavljivao u dnevnim novinama i koji će biti sabrani u njegovoj knjizi *Živi prostor* (1979), a koju kao recenzent potpisuje Bogdan Bogdanović. Ova publikacija objavljena na kraju osme decenije zaokružuje period kritike visokog modernizma i kroz prikaz mogućih reinterpretacija moderne i ispitivanja odnosa modernosti i tradicije najavljuje ono što će u narednoj deceniji biti definisano kao diskurs postmodernizma.

Izrazita linija Radovićevog kreativnog senzibiliteta očitava se kroz njegove crteže, u vinjetama, slobodnim ili arhitektonskim studijama. U tekstu povodom svoje samostalne izložbe crteža „Arhitektura kao likovni jezik“, održane u Salonu Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, 1981. godine, Radović arhitekturu i urbanizam definiše kao polje antinomija, naime kao:

... složeno i sveobuhvatno područje ljudskoga rada i delovanja ispunjeno motivima, materijalima i metodama, egzistencijom i idejama, duhovnim i fizičkim, tehnikama i vizuelnim, društvenim i ličnim, trajnim i prolaznim, kulturnim i biološkim i kakvim sve ne antinomijama ... ,

i dodaje da u tom polju za njega:

... arhitektura jeste i mora ostati umetnost, ali umetnost duboko prožeta realnošću i životom, idealima i ljudskim težnjama, daleko od larpurlartizma i samozadovoljstva ... (ali nota bene) ... rad i istraživanje likovnog u arhitekturi i njenog jezika jeste i treba da ostane prirodna i legitimna dimenzija svakoga graditeljskoga posla ... i ... ima i neke autonomije crteža u arhitekturi. (Radović, 1981: nepaginirano)

Poznati istoričar i teoretičar moderne i postmoderne arhitekture Čarls Dženks (Charles Jencks), u svom razvojnom stablu postmoderne evolucije druge polovine 20. veka, arhitekturu Ranka Radovića hronološki postavlja u sredinu devete decenije i to pod kategoriju *Romantic Revival* – oživljavanje romantizma – u okviru *metaforičko-metafizičke* tradicije (Dženks, 2007, 50-51). Sledeći Dženksa, mogli bismo, delo Ranka Radovića videti kao postmoderno i višestruko kodirano, ili, pre, kao pluralističko, dijaloško, kako sam kaže:

Naše je zalaganje za duhovni i jezički pluralizam arhitekture, za znanje i postojanje ogromnog, neiscrpnog niza iskustava / i istorije i modernog vremena / u novom, uvek novom i pozitivnom dijalogu. (Radović, [1989]: XIV).

Zaključna beleška

Konačno, kao zaključak ovih sažetih analiza, moglo bi se tvrditi da je u sredinama bivše Jugoslavije u kojima je delovao Ranko Radović u procesu kritičkog mišljenja stvorio nešto sasvim novo u polju arhitekture. To novo je, sa sigurnošću bih rekla, u tome što on proširuje modernistički koncept *praxis* (odnosno usko shvatanje arhitektonske prakse), na postmodernistički koncept arhitekture kao diskurzivnog polja koncepata, ideja, stavova, verovanja, dijaloga, koji čine *diskurzivne prakse*. Upravo tu, u tome što je svojim radom uspeo da u jednoj teorijski inertnoj sredini pokrene višesmerni, strukturisani, iterativni dijalog i vidim najznačajniji doprinos Ranka Radovića teorijskom polju arhitekture. U svojoj doktorskoj tezi *L'évolution et la continuité des idées et des formes dans l'architecture moderne*,² koju je odbranio 1980. godine pariskoj Sorboni i u njegovoj knjizi *Savremena arhitektura između stalnosti i promena ideja i oblika*, Radović je sistematski razvio svoj pristup istraživanju diskontinuiteta, preseka, granica i raskršća savremene arhitekture. U tome, kako sam kaže, uzima Foucaultovu *Arheologiju znanja* kao metodološku osnovu za istraživanja diskontinuiteta arhitektonske istorije, a *Zadovoljstvo u tekstu* Rolanda Barthesa postavlja kao analogno zadovoljstvu u građenju. Kako piše, Foucaultovi radovi pomogli su mu da formuliše koncept različitih arhitektonskih serija „... koje se prepliću, preklapaju, nastavljaju, dodiruju, presecaju, a da je nemoguće svesti ih na jednu linearnu šemu.” (Radović, 1999: 33-34). U tome, Radović uvek zadržava i pro-modernističku i pro-postmodernističku poziciju (tako reći, liotarovsku [Lyotard]) posvećenost

² Teza odbranjena 11. februara 1980, kod prof. Bernarda Dorivala na *Institut d'Art et d'Archeologie, Paris-Sorbonne*.

novoj i tek nastajućoj kulturnoj produkciji postmodernizma, kao mogućnosti reinencije jednog novog modernizma, koji u sebi nosi snagu modernog pokreta ali i svežinu novog. Konačno, zar Radović sam ne potvrđuje svoju viziju jednog regenerisanog modernizma kada kaže:

Da ne bude zabune – nismo za san o kućici ... Radi se mnogo više o traganju za integralnim gradom integralnih ljudi integralnog sveta, u novim društvenim odnosima, u novim materijalnim uslovima i novim likovnim kategorijama.“ (Radović, 1964: 55)

Bibliografija

Blagojević, Lj. (2011). Postmodernism in Belgrade Architecture: Between Cultural Modernity and Societal Modernisation, *Spatium International Review* (Belgrade), no. 25, forthcoming.

Blagojević, Lj. (2007). *Novi Beograd: osporeni modernizam*. Beograd: Zavod za udžbenike, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Arhitektonski fakultet.

Dženks, Č. (2007). *Nova paradigma u arhitekturi* (2002). Prevod Marijana Milosavljević. Beograd: Orion Art.

O.M.N. (1966). Informativni centar Tjentište, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 38: 11-13.

Pantović, M. (1967). Anketa o posleratnom razvoju arhitekture Jugoslavije, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 47: 38.

Radović, R. (1964). Sinteza ili zbir, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 30: 55.

Radović, R. (1966). Revolucionarna arhitektura revolucionarne Rusije, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 37: 7-10.

Radović, R. (1969). Nagrada »Borbe« za arhitekturu, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 59: 11.

Radović, R. (1970). Smisao i vrednost eksperimenta i istraživanja u arhitekturi, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 60: 25-30.

Radović, R. (1979a). Nikola Dobrović ili o povećanju s vremenom, *Urbanizam Beograda* (Beograd), 52: 18-29.

Radović, R. (1979b). *Živi prostor*. Beograd: Nezavisna izdanja (Slobodana Mašića).

Radović, R. (1981). Traktat o kreativnom mišljenju arhitekta. Arhitektura kao likovni jezik, *Komunikacija* (Beograd), 3: nepaginirano.

Radović, R. (nedatirano [1989a]). Jakov Černjihov, konstruktivista koji je omogućio dekonstruktivizam, u: Černjihov J. (1931) *Konstrukcije arhitektonskih i mašinskih formi*. Prevod Marina Bojić. Beograd: Građevinska knjiga: XIV.

Radović, R. (nedatirano [1989b]). Od stila ka stilizaciji, od uzvišenih nada do izgubljenih iluzija, u: Hičkok Džonson, *Internacionalni stil* (1931). Beograd: Građevinska knjiga: nepaginirano [xi].

Radović, R. (1999). *Savremena arhitektura između stalnosti i promena ideja i oblika*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka i Stylos.

Vesić, J. (2003). Povodom 60-godišnjice bitke na Sutjesci, u: *Tiho teče Sutjeska ...* Katalog izložbe Goranke Matić, Beograd: Muzej savremene umetnosti: 20-34.